

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

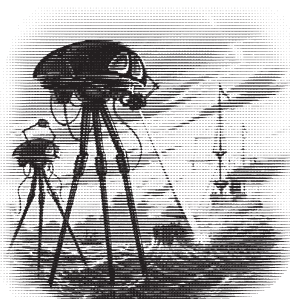
Герберт
ВЕЛЛС

■

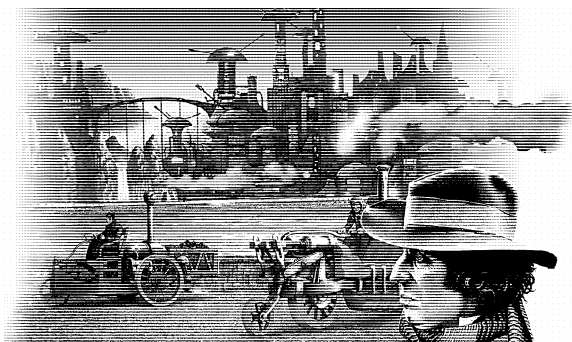
МАШИНА ЧАСУ

Романи

Переклад з англійської
Миколи Іванова і Дмитра Паламарчука

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2020

I. ВСТУП

Мандрівник у Часі (так найслухніше його назвати) розказував нам якісь дивовижні речі. Його сірі очі спалахували й блищали, а обличчя, звичайно бліде, порожевіло й світилося збудженням. У каміні яскраво палахкотів вогонь. М'яке світло електричних лампочок під срібними дашками переливалося в наших склянках. Крісла — оригінальний винахід господаря — скоріше обіймали та пестили нас, аніж були просто місцем для сидіння. У товаристві панувала та чудова пообідня атмосфера, коли думки, не зв'язані путами фактів і точності, вільно линуть. Господар викладав нам свої теорії, позначаючи рухом тонкого вказівного пальця найголовніші твердження, а ми, посідавши в крісла, недбало прислухалися до цих, як ми вважали, парадоксів, захоплюючись невичерпно багатою фантазією оповідача.

— Прошу слухати мене уважно, — почав він. — Я буду заперечувати деякі майже загальноновизнані ідеї. Наприклад, геометрію, якої вас учили в школах, побудовано на непорозумінні...

— Чи не занадто важкий предмет, щоб починати саме з нього? — висловив сумнів Філбі, прискіпливий чоловік із рудою чуприною.

— Я не збираюся нав'язувати вам будь-яку ідею, не обґрунтувавши її. Але невдовзі ви змушені будете погодитись із моїми твердженнями, бо це необхідно. Ви, безперечно, знаєте, що математична лінія, лінія без товщини, уявна і не

має реального існування. Вас цього вчили? Немає насправді й математичної площини. Все це чисті абстракції.

— Цілком правильно, — ствердив Психолог.

— У такому разі не існує в природі й математичного куба, що має тільки висоту, ширину та довжину.

— Тут уже я повинен заперечити, — сказав Філбі. — Тверде тіло, безсумнівно, мусить існувати. Реальні речі...

— Здебільшого так і думають. Та заждіть хвилинку. Чи може існувати позачасовий куб?

— Я не розумію, — промовив Філбі.

— Чи може бути такий куб, який не мав би хоча б миттєвого існування?

Філбі замислився.

— Отже, ясно, — вів далі Мандрівник, — що кожне реальне тіло повинно мати чотири виміри: воно повинно мати Довжину, Ширину, Висоту й Тривалість існування. Однак через нашу вроджену обмеженість — я зараз поясню це докладніше — ми схильні недобачати цього факту. Насправді ж існують чотири виміри, з яких три ми називаємо просторовими, а четвертий — часовим. Щоправда, є тенденція встановити якусь вигадану різницю між першими трьома вимірами і четвертим. Але тільки тому, що свідомість наша, від початку й до кінця нашого життя, імпульсивно пересувається цим четвертим виміром тільки в одному напрямі.

— Це, — сказав Дуже Молодий Чоловік, роблячи відчайдушні спроби запалити від лампи сигарету, — це... і справді абсолютно ясно.

— Цікаво, що якраз на це ніхто не звертає ніякої уваги, — пожвавившись, провадив далі Мандрівник у Часі. — А проте це ж бо й є четвертий вимір, дарма що дехто, говорячи про нього, не уявляє собі, що він означає. Власне, це лише інакший погляд на Час. Між Часом та будь-яким з інших трьох вимірів тільки та різниця, що наша свідомість повсякчас пересувається вздовж нього. На жаль, чимало невігласів мають про це хибне уявлення. Всі ви, звичайно, знаєте суть їхніх заперечень проти четвертого виміру.

— Я не знаю, — признався Провінційний Мер.

— Це дуже просто. Простір, як уявляють його наші математики, має три виміри: Ширину, Довжину й Висоту, котрі завжди визначаються відповідними площинами, кожна з яких стоїть під прямим кутом до двох інших. Знайшлися деякі мудреці, що поставили собі питання: а чому лише три виміри, чому не може існувати й четвертий — під прямим кутом до решти трьох? Дехто пробував навіть створити чотириви-

мірну геометрію. Деся місяць тому професор Саймон Ньюком¹ доповідав про це в Нью-Йоркському математичному товаристві. Ви знаєте, що на плоскій поверхні, яка має тільки два виміри, можна зобразити і тривимірне тіло. Так само, думають вони, модель з трьома вимірами дасть їм змогу подати зображення чотиривимірного тіла. Річ лише в тім, щоб опанувати перспективу тіла. Розумієте?

— Та нібито, — пробурмотів Провінційний Мер і, насупивши брови, поринув у глибокодумні міркування. Губи його ворухилися, немов він повторював якесь заклинання.

— Так, тепер я нібито розумію, — повторив він трохи згодом, і обличчя його одразу пояснишало.

— Мушу сказати вам, що якийсь час я й сам працював над геометрією чотирьох вимірів і дійшов деяких цікавих висновків. Ось, наприклад, портрет людини у віці восьми років, оце вона в п'ятнадцять років, а оце — в сімнадцять, у двадцять три і так далі. Все це, сказати б, тривимірні зображення чотиривимірного тіла, яке становить собою щось стале й незмінне.

— Вчені, — вів далі Мандрівник у Часі, трохи помовчавши, щоб слухачі встигли засвоїти сказане, — вчені дуже добре знають, що Час є один з видів Простору. Ось вам звичайна наукова діаграма — крива погоди. Лінія, по якій я веду палець, показує коливання барометра. Вчора вдень він стояв отут, надвечір спустився, сьогодні ранком піднявся знову й поволі йде вгору. Звісно, живе срібло не креслило цієї лінії на жодному з визнаних усіма просторових вимірів. Але його коливання абсолютно точно визначаються нашою лінією, тому слід зробити висновок, що така лінія була накреслена саме в часовому вимірі.

— Чому ж тоді, — спитав Лікар, втупивши очі у вогонь каміна, — чому ж тоді, коли Час є тільки Четвертим Виміром Простору, його завжди визначали, та й тепер визначають, як щось зовсім відмінне? І чому не можемо ми пересуватися в ньому так, як і в інших вимірах Простору?

Мандрівник усміхнувся.

— А ви певні, що ми так уже вільно можемо пересуватися у Просторі? Ми можемо піти праворуч чи ліворуч, ступити назад або вперед, і люди завжди робили це. Я не заперечую, що ми вільно пересуваємось у двох вимірах. А що скажете ви про пересування вгору та вниз? Тут уже наші можливості обмежує сила тяжіння.

¹ Саймон Ньюком (1835—1809) — американський астроном.

— Не зовсім так, — сказав Лікар. — Адже є повітряні кулі.

— Але до повітряних куль люди зовсім не могли пересуватись у вертикальному напрямі, якщо не зважати на стрибки угору та підняття на нерівності земної поверхні.

— І все-таки, хай і мало, а ми пересуваємося вгору та вниз, — не міг угамуватися Лікар.

— Легше, значно легше вниз, ніж угору.

— А в Часі ви не можете пересуватися зовсім. Ви не спроможні ані на крок відійти від сучасного моменту.

— Ось тут, любий друже, ви й помиляєтеся. Саме в цьому помиляється й цілий світ. Ми завжди відходимо від сучасного моменту. Наше духовне життя — річ нематеріальна, воно не має ніяких вимірів і пересувається з однаковою швидкістю від коліски й до могили в Четвертому Вимірі Простору — Часі. Це подібно до того, коли б ми, почавши своє існування на висоті п'ятдесяти миль над землею, неухильно падали вниз.

— Але головні труднощі в тому, що в Просторі ми вільно пересуваємось у всіх напрямках, а пересуватися в Часі, як хотіли б, не можемо, — зауважив Психолог.

— У цьому й полягає суть мого великого винаходу. Ви помиляєтесь, кажучи, ніби ми не спроможні пересуватись у Часі. Коли я, наприклад, пригадую якусь минулу подію й цілком виразно уявляю її, я, власне, одходжу назад до моменту її здійснення; на той час я, так би мовити, подумки відсутній: я на хвилину стрибаю назад, у минуле. Звичайно, ми не маємо змоги залишатися в минулому стільки часу, скільки хочемо, так само як дикун або тварина не може зависнути в повітрі на віддалі хоча б шести футів від землі. З цього погляду цивілізована людина має перевагу перед дикуном. Вона може, подолавши силу земного тяжіння, піднятися на повітряній кулі. То чого ж не уявити, що зрештою і в часовому вимірі ми зможемо зупиняти або прискорювати свій рух чи навіть повертати його назад, пересуваючись у протилежному напрямі?

— Це аж ніяк неможливо, — почав був Філбі. — Це вже...

— Чого б і ні? — здивувався Мандрівник у Часі.

— Це суперечить розуму.

— Якому розуму? — спитав Мандрівник.

— Ви можете доводити, що чорне — біле, та мене ніколи в цьому не переконаєте, — сказав Філбі.

— Може, й не переконаю, — погодився Мандрівник, — але тепер ви хоч зможете зрозуміти мету моїх досліджень у

царині геометрії чотирьох вимірів. Я віддавна вже плекаю думку про машину...

— Щоб мандрувати в Часі! — вигукнув Дуже Молодий Чоловік.

— Вона рухатиметься і в Часі, і в Просторі, залежно від бажання того, хто керуватиме нею.

Філбі тільки посміхнувся.

— Я перевірів її на досліді, — сказав Мандрівник у Часі.

— Надзвичайно корисний винахід для історика, — промовив Психолог. — Можна було б повернутися в минуле і перевірити, скажімо, відому всім оповідь про Гастінгську битву¹.

— Чи не боїтеся, що звернете на себе забагато уваги? — застеріг Лікар. — Наші предки не дуже полюбили анахронізми.

— Можна було б вивчити грецьку мову з уст самого Гомера або Платона, — замріяно мовив Дуже Молодий Чоловік.

— І вони напевно поставили б вам незадовільно. Адже німецькі вчені навдивовижу вдосконалили їхню давню мову.

— Тоді нам лишається ще майбутнє, — не вгамовувався Дуже Молодий Чоловік. — Подумайте тільки! Можна покласти всі свої гроші в банк під проценти, а самому майнути вперед.

— І виявити, що суспільство там засноване на суто комуністичних засадах, — докинув я.

— З усіх найекстравагантніших теорій... — почав Психолог.

— Авжеж. Так само думав і я і тому ніколи не казав про це, аж доки...

— Ви не пересвідчилися в цьому з досліді! — скрикнув я. — І можете довести це?

— Продемонструйте ваш дослід, — вигукнув Філбі, починаючи вже нетерпеливитись.

— Еге ж, покажіть нам ваші спроби, — приєднався до нього Психолог, — хоч я знаю, що все це химери.

Мандрівник у Часі обвів нас поглядом і посміхнувся. Далі, з тією ж посмішкою, він засунув руки в кишені й повільно вийшов з кімнати, і ми чули, як він човгав ногами, проходячи довгим коридором униз до своєї лабораторії.

— Чого це він туди подався? — здивовано глянув на нас Психолог.

¹ Гастінгс — місто на південному сході Англії. Біля цього міста 1066 р. сталася битва між англосаксами і нормандськими завойовниками.

— Утне якусь штуку, — висловив гадку Лікар.

Філбі заходився розповідати про фокусника, що його він бачив у Барслемі, та Мандрівник у Часі повернувся, і оповідання Філбі ми вже так і не почули.

II. МАШИНА

В руках Мандрівник у Часі тримав якусь блискучу металеву раму, розміром трохи більшу за настільний годинник, надзвичайно тонкої роботи. Була вона із слонової кості й якоїсь прозорої кристалічної речовини. Надалі я мушу додержувати цілковитої точності, бо те, про що мовитиметься, здасться вам абсолютно неможливим (звичайно, коли не йняти віри поясненням нашого господаря). Мандрівник узяв маленький восьмикутний столик, що їх було кілька в кімнаті, і підсунув до каміна так, щоб дві ніжки його стали на килимок. На столик він поклав свою машину, потім підсунув стілець і сів. На столику стояла ще маленька лампочка під абажуром, яка яскраво освітлювала все навкруги. В кімнаті горіло ще з дванадцят� свічок: дві з них, у бронзових свічниках, — на полиці каміна, а решта в канделябрах. Отож було ясно як удень. Я сів у низеньке крісло, поставивши його майже між каміном і Мандрівником у Часі. Філбі припустився позад Мандрівника й дивився поверх його плечей. Лікар і Провінційний Мер сиділи праворуч від нього, а Психолог — ліворуч. Ззаду Психолога стояв Дуже Молодий Чоловік. Всі ми були насторожені. Я вважаю за наймовірне, щоб за таких умов нас спромоглися б обдурити, хоч би який хитрий та дотепний не був фокусник.

Мандрівник у Часі глянув спершу на нас, а тоді на машину.

— Ну? — підганяв його Психолог.

— Цей невеличкий прилад, — сказав Мандрівник, спершися ліктями на стіл і поклавши обидві руки на свій апарат, — тільки модель. Це — мій проект Мащини, щоб подорожувати в Часі. Вигляд у неї, як бачите, дуже загадковий, а круг цього бруска ніби мерехтить щось, надаючи всьому апарату якогось фантастичного характеру. Оце, — вказав він пальцем, — один маленький білий важіль, а то — другий.

Лікар підвівся з крісла й пильно оглянув модель.

— Зроблено чудово, — схвалив він.

— Вона забрала в мене два роки праці, — зауважив Мандрівник, а коли всі ми й собі оглянули машину, додав: —

А тепер, — прошу звернути увагу, — цей от важіль посилає машину в майбутнє, а цей рухає її у зворотному напрямі. На цьому сидельці сидить той, хто подорожує в Часі. Зараз, щойно я натисну важіль, машина рушить звідси. Вона зникне, перейде в майбутнє. Огляньте її добре. Огляньте й столик, аби впевнитись, що ніякого фокуса тут нема. Я не хотів би втратити цю модель та ще й на додаток заробити прізвисько шахрая.

На хвилину запала мовчанка. Психолог, здавалось, хотів мені щось сказати, але передумав. Тоді Мандрівник простяг пальця до важеля.

— Ні, — який несподівано сказав він, — дайте мені хто-небудь руку.

Обернувшись до Психолога, він узяв його за руку і попросив простягти вказівний палець. Отже, Психолог сам особисто послав модель Мащини Часу в нескінченну подорож. Ми всі бачили, як повернувся важіль. Я абсолютно певний, що ніякого шахрайства тут не було. На нас війнуло вітром, полум'я в лампі підскочило, одна свічка на каміні погасла, а маленька машина швидко крутнулася, немов потьмяніла, одну мить здавалася якоюсь марою, привидом з жаринок та слонової кості і... зникла. На столику залишилася сама лампа.

Якусь хвилину всі мовчали. Нарешті Філбі порушив тишу, вилаявшись півголосом. Психолог, очунявши від подиву, зазирнув під стіл. Мандрівник у Часі вибухнув веселим сміхом.

— Ну й як? — кивнув він Психологові, підійшов до каміна, взяв з полицки тютюн і, обернувшись до нас спиною, став набивати люльку.

Ми презирнулися.

— Слухайте, — сказав Лікар, — ви це серйозно? Ви таки й справді думаете, що машина мандрує собі десь у Часі?

— Авжеж, — відповів Мандрівник, нахилиючись до вогню, щоб від скіпки розпалити люльку. — Скажу більше, — він глянув просто в обличчя Психологові, який у збентеженні забув обрізати кінчик сигари й даремно силкувався розкурити її, — скажу більше: там, — він хитнув головою в напрямі лабораторії, — у мене стоїть майже закінчена велика машина, і, коли вона буде зовсім готова, я й сам вирушу в таку подорож.

— Ви хочете сказати, що ваша модель мандрує десь у майбутньому? — спитав Філбі.

— У майбутньому чи в минулому, цього я ще точно не знаю.

ЗМІСТ

МАШИНА ЧАСУ. <i>Переклад М. Іванова</i>	3
ОСТРІВ ДОКТОРА МОРО. <i>Переклад Д. Паламарчука</i>	77
НЕВИДИМЕЦЬ. <i>Переклад М. Іванова. За редакцією Д. Паламарчука</i>	183
ВІЙНА СВІТІВ. <i>Переклад Д. Паламарчука</i>	303